

NUTQIY JARAYONDA HURMAT IFODALOVCHI VOSITALAR VA ULARNING TURLARI

Ganiyeva Nadira Sharibboy qizi, Urganch RANCH texnologiya
universiteti Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20341270>

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqiy jarayonda hurmat ifodalovchi vositalar va ularning turlari lingvistik hamda pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'zbek tilida hurmat ma'nosini ifodalovchi leksik, grammatik va uslubiy vositalarning qo'llanish xususiyatlari o'rganildi. Shuningdek, murojaat shakllari, hurmat bildiruvchi olmoshlar, fe'l shakllari hamda nutq etiketi birliklarining kommunikativ vazifalari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari hurmat ifodalovchi vositalar insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim nutqiy omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hurmat kategoriyasi, nutqiy jarayon, nutq etiketi, murojaat shakllari, hurmat ifodalovchi vositalar, pragmatika, kommunikatsiya, o'zbek tili, lingvistik vositalar, nutq madaniyati.

KIRISH

Hurmat kategoriyasi tilning muhim pragmatik va sotsiolingvistik hodisalaridan biri bo'lib, nutq jarayonida muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tilda hurmat ifodalashning o'ziga xos lingvistik vositalari mavjud bo'lib, ular milliy madaniyat, ijtimoiy me'yorlar hamda kommunikativ vaziyat bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi.

Natija va muhokama. O'zbek tilida hurmat ifodalashda grammatik vositalar muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, ikkinchi shaxs ko'plik shaklining hurmat ma'nosida qo'llanishi o'zbek tiliga xos xususiyat hisoblanadi. Bunda ko'plik shakli grammatik jihatdan bitta shaxsga nisbatan qo'llansa ham, hurmat ma'nosini ifodalaydi. Bu hodisa o'zbek tilida hurmat kategoriyasining grammatik darajada shakllanganligini ko'rsatadi.

"Ota, siz charchab qolmadingizmi?"

Mazkur gapda "siz" olmoshi va "-dingiz" fe'l shakli hurmatni ifodalovchi grammatik vosita hisoblanadi. Bu yerda nutq ishtirokchisi suhbatdoshga nisbatan ehtirom ko'rsatib, muloqotni muloyim ohangda olib bormoqda. O'zbek tilida bunday grammatik hurmat shakllari ko'proq yoshi katta, ijtimoiy mavqei yuqori yoki notanish shaxslarga nisbatan qo'llanadi.

"Domla, darsni boshlaysizmi?"

Bu gapda "-siz" qo'shimchasi orqali hurmat ma'nosi ifodalangan. Bu kabi grammatik shakllar o'zbek tilida keng qo'llanadi va nutq madaniyatining muhim elementi hisoblanadi. Ingliz tilida esa o'zbek tilidagi kabi grammatik hurmat kategoriyasi mavjud emas. Ingliz tilida "you" olmoshi ham birlik, ham ko'plik shaklida qo'llanadi va hurmatni grammatik jihatdan farqlamaydi. Biroq ingliz tilida modal fe'llar hurmat ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

"Could you help me, please?"

Bu gapda "could" modal fe'li iltimosni yumshatib, hurmat ma'nosini kuchaytiradi. Ingliz tilida "can you" shakli oddiy so'rovni bildirsa, "could you" shakli muloyimroq hisoblanadi.

"Would you open the window?"

Bu yerda "would" modal fe'li iltimosni yanada yumshatib, hurmatni kuchaytiradi. Bu holat ingliz tilida hurmat ifodalashning pragmatik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Har ikki tilda

ham hurmat ifodalashda maxsus leksik birliklar qo'llanadi. Bunday birliklar nutq jarayonida suhbatdoshga nisbatan ehtiromni ifodalashga xizmat qiladi.

"Assalomu alaykum, ustoz. Yaxshi yuribsizmi?"

Bu gapda "ustoz" so'zi hurmat ifodalovchi murojaat shakli hisoblanadi. O'zbek tilida "aka", "opa", "domla", "ustoz", "ota", "onaxon" kabi so'zlar hurmat ma'nosini ifodalovchi leksik birliklar sifatida keng qo'llanadi.

"Rahmat, rahbar, maslahatlaringiz uchun."

Bu gapda "rahbar" so'zi hurmat ifodalovchi leksik birlik sifatida ishlatilgan. Bu kabi birliklar o'zbek tilida ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda muhim o'rin egallaydi. Ingliz tilida ham leksik vositalar hurmat ifodalashda muhim hisoblanadi.

"Good morning, sir. How are you today?"

Bu gapda "sir" so'zi hurmat ifodalovchi leksik birlik sifatida qo'llangan. Ingliz tilida "sir", "madam", "miss", "doctor", "professor" kabi murojaat birliklari hurmatni ifodalaydi.

"Excuse me, professor, may I ask a question?"

Bu yerda "professor" so'zi hurmat ifodalovchi leksik vosita sifatida ishlatilgan.

Murojaat birliklari hurmat ifodalashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Bu birliklar nutq jarayonida suhbatdoshga nisbatan munosabatni ko'rsatadi.

"Rahmat, opa, maslahatlaringiz uchun."

Mazkur gapda "opa" murojaat shakli hurmatni ifodalovchi birlik hisoblanadi. O'zbek tilida murojaat birliklari ijtimoiy munosabatlarga bevosita bog'liq bo'ladi.

"Aka, yordam bera olasizmi?"

Bu gapda "aka" murojaat shakli hurmatni ifodalaydi. O'zbek tilida bunday birliklar kundalik nutqda keng qo'llanadi.

"Thank you, madam, for your advice."

Bu misolda "madam" so'zi hurmat ifodalovchi murojaat shaklidir.

"Excuse me, sir, could you help me?"

Bu gapda "sir" murojaat shakli hurmatni bildiradi. Ingliz tilida murojaat birliklari rasmiy nutqda ko'proq qo'llanadi.

Nutq etiketi birliklari ham hurmat ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Bunday birliklar muloqot jarayonida xushmuomalalikni ta'minlaydi.

"Iltimos, bir daqiqa kutib turing."

Bu gapda "iltimos" so'zi hurmatni ifodalovchi etik birlik hisoblanadi. O'zbek tilida "iltimos", "marhamat", "rahmat", "uzr" kabi birliklar hurmatni ifodalashda keng qo'llanadi.

"Uzr, kechikib qoldim."

Bu gapda "uzr" so'zi nutq etiketi birligi sifatida hurmatni bildiradi.

"Would you mind waiting for a moment?"

Mazkur gapda "would you mind" konstruktsiyasi hurmat va muloyimlikni ifodalaydi.

"Excuse me, could you repeat that?"

Bu yerda "excuse me" nutq etiketi birligi sifatida hurmatni ifodalaydi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek tillarida hurmat kategoriyasi turli lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida grammatik vositalar ustunlik qilsa, ingliz tilida pragmatik va leksik vositalar muhim o'rin egallaydi. Shuningdek, o'zbek tilida hurmat kategoriyasi ijtimoiy munosabatlar bilan bevosita bog'liq bo'lsa, ingliz tilida hurmat ko'proq nutqiy vaziyat va muloqot madaniyati orqali ifodalanadi.

Bu esa har ikki tilning lingvomadaniy xususiyatlarini va nutqiy madaniyatidagi farqlarni yaqqol namoyon etadi.

References:

1. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
2. Nurmonov A. Lingvistik pragmatika asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.
4. Yo‘ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.
7. Levinson S. Pragmatics. – Cambridge University Press, 1983.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge University Press, 1987.
9. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge University Press, 2003.
10. Iskandarova Sh. O‘zbek nutq etiketi masalalari. – Toshkent, 2011.